

Գ Ր Ա Գ Է Տ Ը

Եղիվարդի անանկակալ — բարեբախտարար ոչ անժամանակ — մահը դժուար դրուժեան մը մատնեց զիս, դնելով հարկին ներքեւ ըսելու բաներ՝ զորս քանի մը տարիներ առաջ ըսած էի արդէն, երբ իր քահանայութեան յիսնամեակին առթիւ իր հանրածանօթ համեստութիւնը մերժած էր որ ժառանգաւորաց սրահի սահմաններէն դուրս որեւէ կերպով նշուէր նշանակալից այդ հանգրուանը:

Կասկած չունինք թէ Եղիվարդ մին է յետ-պատերազմեան սերունդի արտասանմանեան (ուրիշ խօսքով՝ սփիւռքահայ) մեր գրականութեան զագաթներէն, իր գործին թէ՛ քանակովը և թէ որակովը: Եղան գրողներ, որոնք ուղեցին տեսնել Թէնիսընի ազդեցութիւնը իր քերթուածներէն ոմանց մէջ և Լիբանանցի կրօնաշունչ հեղինակ Խալիլ Ճիպրանի ազդուժը թոտարականը՝ և չէթանոսաց Առաքեալը՝ էջերուն վրայ: Սակայն այս բոլորով հանգեալ, ան չի դադրիր մնալէ ինքնատիպ ու զտարիւն գրագէտը, ուրիշներու հետքերուն վրայէն քալելու փոխառէն նոր ակօս բացող, իր վաղ երիտասարդութենէն մինչև իր ալեայթը: (Բոլորս ալ գիտենք թէ ԽՆԳՏԻՍԻՍ երեւելու մարմաջը ուր հասցուցած է անտաղանդ ու փառքի մուրացկան գրողները):

Տարակոյսէ վեր է որ Եղիվարդի շիջումը մեծ կորուստ մըն է ամայանալու վտանգին մէջ ապրող գրական մեր հասարակին համար, մանաւանդ երբ նորեր չեն գար գրաւելու հիններուն մահով գոյաւորուած քացը:

«Մագդաղինէն Մեղրամոմէնով մօտ կէս դար առաջ (1941) գրական հրապարակ իջած երիտասարդ վարդապետը պիտի չձգէր գրիչը ձեռքէն, և այս՝ հակառակ իր շուրջը բրգացող դժուարութիւններուն, որոնք կը խորտակեն ստեղծագործելու ամէն տրամադրութիւն, և պարտականութիւններուն՝ որոնք կը ծանրանային իր ուսերուն, որքան բարձրանար հոգեւոր նուիրապետութեան սանդղամտերէն, բազմելու համար վերջապէս Տեառնեղբոր պանծալի գահուն վրայ:

Աւելի քան չորս տասնամեակներ (ի նկատի առած Տեղապահութեան երկարատեւ իր շրջանը) Միաբանութեան և մօտ կէս դար անոր պաշտօնաթերթի ղեկը իր կատարող ձեռքերուն մէջ առած մեծ այս անձնաւորութեան յեղակարծ անհետացումը Հայ կեանքի թատերաբեմէն անշուշտ թէ մեծ բաց մը պիտի թողուր մեր եկեղեցական ու գրական ասպարէշներուն մէջ հաւասարապէս, մանաւանդ այս օրերուն, ուր մարդու պակասը (թաղւառնելով իր լայնագոյն կամ ճշգրտայն առումովը) ամփոփողաբար կհանքին մէջ: Ասպարէշին համար պատրաստուած, գործին յարմար մարդը, իր բարձր ու նուիրական կոչումին գիտակից մարդը:

Յաւ է մեզ հաստատել որ Յուսէպասնով խորագիրը կրող իր յօդուածաշարքը, զոր մէկ-երկու տարիներ առաջ սկսաւ հրատարակել «Սիոն»-ի մէջ և որ կը կարդացուէր ամփոփ հետաքրքրութեամբ, ընդհատուեցաւ իր մահով: Չենք կրնար ըմբռնել պատճառները թէ ինչո՞ւ լուսահոգի Սրբազանը պիտի սպասէր կեանքի իր մայրամուտին, թուղթին յանձնելու համար իր խղհին ու ապրումները, որոնք իր և իր սերնդակիցներուն բաժինը եղան տարագրութեան սև օրերուն: Իր մանկութեան ու վաղ պատանեկութեան դէպքերու ու դժբերու արտուժ վերյուշը եկաւ վատտելու թէ իր սուր տաղանդը ժամանակի հեռուներէն կրցած էր անաղօտ ու անաղարտ դուրս բերել զանոնք:

Կեցած Եղիվարդի գրական պատկանելի ժառանգութեան դիմաց, կրնանք անվարան յայտարարել այսօր թէ մեր նուիրապետական չորս Աթոռներէն երեսնադէմինն է առաջինը — եթէ ոչ միակը — որ, գէթ վերջին գարուն, ունեցաւ գրագէտ զահակայնեւ:

Եթէ ուղեւք հարեանցի բաղդատու թիւն մը ընել Եղիշէ Տէրաթեան Պատրիարքի և իր նախորդներէն իր անուանակից Դուրեանի բանաստեղծական վաստակին միջև, անշուշտ թէ պիտի հանդիպինք ակնբախ տարբերութիւններու: Եղիվարդի քերթուածները մեծապէս կը տարբերին իրենց ձեռով ու խորքով, նիւթով ու կառուցուածքով: Արժէքի հարց

չէ որ կը յարուցանեմ: Միջավայրը, պայմանները, գրական մթնոլորտը, նախասիրութիւնները, մտայնութիւնները, ճաշակները (գործածելով մերձիմաստ սառկոյն ոչ հոմանիշ բառեր. մեծ լեզուաբան մը իրաւամբ ըսած է թէ ոչ մէկ բառ կրնայ ուրիշի մը տեղը բռնել և թէ ամենէն ճոխ նկատուած լեզուի պարագային իսկ բառի մը զեղչումը պիտի ընէր զայն պակասաւոր) և ուրիշ շատ մը բաներ, որոնց ազդեցութեանը ներքեւ տարեցան ու գործեցին երկուքը անհամեմատօրէն տարրեր են իրարմէ: Երուսաղէմի մեր Մայրավանքի ու Արմաշի Դպրեմանքի մթնոլորտները իրարու հետ բաղդատելն իսկ պիտի ըլլար անհարկի ու անհեթեթ: Սուրբ Գրական գէմքերն ու գէպքերը հոս տարրեր կը խօսին մեր սրտին քան Արմաշի կամ Պոլսոյ մէջ: Ու անոնց անդրադարձը մեր ջիղերուն վրայ պիտի չըլլար նոյն: Գորով, որքան ալ յարուստ ընտրեալ, չի կրնար շտալ տուրքը ժամանակին: Միտիքն ու խորհրդաւորը, որոնք Ե. Դուրեանի (ու նաեւ աւելի Մեծարենցի) քերթուածները պայմանաւորեցին, չէին կրնար իրենց գոյին մէջ պահել Սփիւռքի ամայններուն մէջ, Ի. Դարու կէսէն ասդին ապրող հայ գրողը, թէ իսկ հայ տաճարի մը կաթողիկէն ունենար իրեն իբր հովանի:

Թորոք Գուշակեանի, Յ. Օշականի և Շահան Պերպէրեանի նման գրագէտ ու արուեստասէր անձերու շունչին տակ ու մտերմութեանը մէջ կազմաւորուած Եղիվորդը — Հուրճան ու Վստաւնդին ալ գործածած իբր կեղծանուն —, նման իր սերնդակիցներուն, աւելի ճիշդ՝ քախտակիցներուն — Մառուկեան, Վահէ-Վահեան, Մ. Իշխան — երգած է իր տխուր մանկութիւնը և Եղեռնը, մեր ժողովուրդին վրայ գործադրուած անմարդկային ու աննախընթաց այդ ոճիւրը, որուն քացած վէրքը կ'արելնի դեռ մինչև այսօր: Յանգի ու հափի յաճախակի բացակայութիւնը չէ խեղճած խորհուրդը իր մտածումին ու գոյը իր զգացումին, որոնք ձեռք ձեռքի տուած, առանց զիրար հըրմըշակելու կամ արորեւ փորձելու, լաստակերտած են իր քերթուածները:

Բաւարար չեն իմ ուժերը սեւեռելու համար կերպարը Եղիվորդի, փորձաքարի զարնելու իր տաղանդին երեսակները, ճշգիւր իր տեղն ու դիրքը մեր գրականութեան պանթէոնին մէջ, զատորոշելու ցորենն ու գարին — երկուքն ալ գոյութիւն ունին ինչպէս համաշխարհային գրականութեան տիտաններու՝ այնպէս ալ լուսահոգիի գործերուն մէջ: Շէյքսպիրի և Տանթէի ստորագրութեանց կարելի է հանդիպիլ միջակ կամ նոյնիսկ աւելի վար ստեղծագործութիւններու տակ — պատկանելի ու հսկայադէպ գրական իր ժառանգութեան: Իր ամենէն ազգայնաշունչ կտորներն իսկ պարուրուած են շղարշովը կրօնքի խորհուրդին: Կը զգաս թէ հոգեւորական մը կայ անոնց ետին:

Չափի ու յանգի պարտադիր կանոնները յաճախ զանցող բայց իրենց ներքին հուրքէն ու կենսունակութենէն ոչինչ զիջող իր տողերը միտքս կը տանին իրենց քերթուածներու կառոյցը՝ ամայն անթերթօրէն ճարտարապետած մեր կարգ մը տաղաչափներուն — սրբապղծութիւն պիտի ըլլար հոս ճրանաստեղծ քառիւն գործածութիւնը —, որոնք իրենց կարգին միտքս կը տանին բրուած գերեզմաններուն, արտաքուստ մաքուր ու կոկիկ երեցող բայց իրենց ներսիդին փառութիւն ու նեխանք բուրդ, որոնցմով որակեց մեր Տէրը օրուան խառասիրտ ու կեղծպարիշտ Փարիսեցիները:

Չեմ կրնար փակել Հոգեւոյս Պատրիարքի թարմ յիշատակին ձօնուած այս տողերը առանց, խորագրին դէմ մեղանչելու իսկ գնով, անգրադառնալու քանի մը ամիսներ առաջ իր հետ ունեցած տեսակցութեան մը ընթացքին (կրր խօսքը կը գառնար անկեանոցի մը մէջ անկողնին գամուած տարէց Միարանի մը շուրջ) արտայայտած իր հեռեւալ խօսքերուն: Էնչ հեմ վախնար մահէն, այլ վերջին օրերու անկարողութեան ու անգործութեան վիճակի մատնուելէն: Ու յիշեցնել տուի իրեն ըմբ Մահ՝ խորագրուած քերթուած իս առաջին տունը. —

«Պիսի ուզեմ որ ով մամ, ոսոխ մ'ինչպես հեռաւոր Անակկկալ մէկ պահուն կու այս հարուածն իր մեզի, Տայիր հարուածը ինձ այդպէս բայց զլացաւի քող ինձի Մոսկուսկի բայլ առ բայլ բզզայնութիւնն ահաւոր:»

Կարծես Տէրը լսեց իր խնդրանքը ու խաղաղօրէն, դաւադիր մահը անցուց զինքը երկու կեանքերը իրարմէ բաժնող (կամ իրար միացնող) նեղ կամուրջէն...

Իր նկարագրին ամենէն յատկանշական դիժը եղաւ իմաստութիւնը: (Որոշած էի չեմաստուն Հօտապետը՝ ունենալ իբր խորագիր): Բայց ոչ իմաստութիւն մը, զոր մարդիկ կը փորձեն գնել գիրքերէն:

Նշիշէ Պատրիարք անցաւ վանական երեք տաքնապալապարտներու մէջէն, բայց մնաց մեծասիրտ ու անյիշատակ բոլոր անոնց նկատմամբ՝ որոնք անտեղի կիրքերէ կամ անճիշդ տարածայնութիւններէ տարուած՝ իր դէմ շարժել կամ խիղախել էին փորձած: Ժողովուրդի ընդ-դիմադիր տարրին մէջ էի ես ալ, նոյնիսկ գրաւոր կերպով ալ արտայայտուած իր դէմ, առաձգական կեղծանունի մը ներքեւ ծուարած: Կը կարծէի թէ ուրիշ շատերու նման իրեն համար ալ գաղտնի կը մնար ինքնութիւնը այդ յօդուածագրին: Մեծ եղաւ զարմանքս երբ օր մը իմացայ (ոչ անշուշտ իրմէն) թէ գիտէր նեղինակը այդ գրութեան: Զարմանք՝ անոր համար որ երբեք ատոր խօսքը չէր ըրած ինձի, ցոյց տալով իմ դէմ նոյն քաղցր վերաբերմունքը ինչ որ ունեցած էր իր համախոհներուն ու ամենէն մտերի մտերիներուն իսկ նետ:

Թորգոմ Պատրիարքի առաջին այս ձեռնաստուներ և անոր վրայ հիացող այս մեծ հոգեւորականը (իր իսկ բառերով՝ «իր աշխարհաշայնացքը շատ նման եղած է Թորգոմ Պատրիարքին») անոր նման ինկաւ յանկարծակի, փետրուարի ցուրտ գիշերուան մը սկզբնաւորութեան: Հետաքրքրական է դիտել տալ որ իր թաղման թուականը (11 փետր.) մէկ օրով միայն կը կանխէ Գուշակեան Պատրիարքի թաղման թուականը:

Կը խոնարհիմ իր անաղտ ու անթառամ յիշատակին առջև: Եւրեթմասփիւռ լոյս իր բարի նոգիին ու հանգիստ՝ իր վաստակարեկ ասկորներուն:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ՄՏԵՐՍՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Նշիշէ Պատրիարքի մեկնումով, արտասահմանը կորսնցուց իր փորձառու և տիրական դէմքերէն մին: Ամէն անոնք որ Երուսաղէմ հասակ առած են՝ կը յիշեն զինք իբր երիտասարդ վարդապետ, Լուսարարապետ և Պատրիարք: Մեր հայրենի հողէն բխած և անոր յատկութիւնները մարմնաւորող հայորդին էր, որուն զլացուեցաւ այցելութիւնը իր ծննդավայր Վասպուրականի, բայց որ իր հոգեկան թռիչքն ու ապրումները հարադատօրէն արտայայտող գրիչով ճախրեց հայրենի լեռներու և դաշտերու վրայէն: Իր գրութիւններուն մէջէն կարելի էր զգալ և շօշափել հայրենիքի բնութիւնը: Կը խօսէր յաճախ վանայ գիւղերուն, սրբավայրերուն, գետերուն, բերդերուն և բերքերուն առատութեան մասին: Անոնց ընթերցումը առաւել ևս կը բոցավառէ այդ հեռաւոր և հոյատեսիլ բնութեան կարօտը տարագիր հայու սրտէն ներս:

Հսկառակ ներկայ հայութեան աննախանձելի դիրքին, երկրիս քաղաքական աննպաստ պայմաններուն և կարգ մը բարոյական կարգախօսներու այլադասնումին, նշիվարդ կ'առանձնանար իր աշխատասենեակը և կը ստեղծագործէր, առանց ցուածներու իր գրութիւններուն մէջ յուսահատութեան ամենայնատին հետքը:

Մեր վերջին յիշատակներ, Նշիշէ Դուրեան, Թորգոմ Գուշակեան, Մեսրոպ Նշանեան և Կիւրեղ Իսրայէլեան Պատրիարքներու ժառանգին և շունչին վկան էր ան, մեր վերջին օղակը մեծագործ Պատրիարքներու սերունդին:

Երբ որոշ (անել կամ դժուարալոյծ) կացութեան մը առջև ամէն յոյս կը չքանար, իրն էր վերջին խօսքը և ինքն էր վերջին յուսադրողը:

Մեր ժամանակակից պատմութեան դէմքերուն և պատմական անցքերուն մօտէն ծանօթ անձնաւորութիւն մըն էր Նշիշէ Պատրիարք և իր դատողութիւններուն մէջ անգիջող, անաչառ և անկողմնակալ: